

Іванишина В. П.,

Чернігівський державний технологічний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ З ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ В ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

У статті розглядаються психологічні вікові особливості учнів старшої загальноосвітньої школи як важливі передумови проведення позакласної роботи з іноземної мови для розвитку умінь у діалогічному мовленні.

Ключові слова: іноземна мова, діалогічне мовлення, позакласна робота, розвиток психічних процесів.

В статье рассматриваются психологические возрастные особенности учащихся старшей общеобразовательной школы как важные предпосылки проведения внеклассной работы по иностранному языку для развития умений диалогической речи.

Ключевые слова: иностранный язык, диалогическая речь, внеклассная работа, развитие психических процессов.

The psychological age peculiarities of the pupils in the senior comprehensive school as the main preconditions of organizing extracurricula activity in foreign language for the development of skills in dialogic speech are studied in the article.

Key words: foreign language, dialogic speech, extracurricula work, development of psychic processes.

На сучасному етапі розвитку України як незалежної, демократичної і суверенної держави розширюються зв'язки з різними народами світу. І в зв'язку із запитами суспільства зростає роль іноземної мови як важливого засобу спілкування між народами.

Головна мета навчання іноземної мови в загальноосвітніх навчальних закладах полягає у формуванні в учнів комунікативної компетенції, розвитку комунікативних умінь в усному і писемному мовленні на такому рівні, щоб вони могли здійснювати іншомовне міжособистісне спілкування з носіями мови, долучатися до культури країни, мову якої вивчають [9].

Що торкається старшої школи (10-11 кл.), то на цьому етапі "... систематизується й узагальнюється мовний, мовленнєвий та комунікативний досвід учнів, набутий ними на попередніх етапах вивчення мови. Методи і види навчальної діяльності все більше набувають форм, наближених до реальних умов спілкування. Широко використовуються творчі, проектні, групові, інтерактивні форми роботи" [9, с. 7]. Це актуалізує проблему організації позакласної роботи з іноземної мови, яка становить частину єдиного навчально-виховного процесу.

Як показує практика багатьох учителів, позакласна робота викликає у старшокласників великий інтерес; вона допомагає їм краще засвоїти знання з іноземної мови, закріпити сформовані фонетичні, лексичні, граматичні мовленнєві навички, удосконалити всі види мовленнєвої діяльності і забезпечує комунікативну спрямованість навчального процесу. З погляду методистів, позакласна робота допоможе побачити учням справжні можливості вивчаючої мови і переконає їх у тому, що вони вивчають її "для життя, а не для школи" [10, с. 258].

Під час позакласної роботи, у порівнянні з уроком, учитель має більше часу для формування й розвитку в учнів усномовленнєвих умінь, зокрема в діалогічному мовленні, як однієї із форм говоріння, що пояснюється самими умовами навчання. Ці умови створюються за рахунок деякого резерву часу.

По-перше, на позакласних заняттях учителю не потрібно, як на уроці, дотримуватися поурочного і календарного плану, в якому визначаються точні строки і послідовність оволодіння тим чи іншим матеріалом. Відповідно у нього є більше можливостей для використання різних прийомів та видів роботи, з метою диференціації й індивідуалізації навчання в усному експресивному мовленні.

По-друге, хоч, як зазначається у методиці, усному мовленню на уроках у старших класах приділяється велика увага, проте основна роль у процесі навчання відводиться читанню [7, с. 231]. У зв'язку з цим на позакласних заняттях учитель може приділити більше уваги навчання діалогічного мовлення, на думку методистів, як одного з найважливіших засобів оволодіння іноземною мовою.

Питаннями організації позакласної роботи з іноземної мови займалися такі вчені, як Н.Н. Ушаков, Т.Н. Калечиц, Н.І. Гез, М.В. Ляховицький, О.О. Миролубов, А.Д. Климентенко, С.К. Фоломкина, Е.М. Ружин, І.К. Колесник, Н.І. Злобіна, Г.І. Мокроусова, Н.Е. Кузовлева, С.В. Савина, Г.В. Рогова, Ф.М. Рабинович, Т.Є. Сахарова, С.Ф. Шатілов, Є.Г. Хоменко, Л.С. Панова, І.Ф. Андрійко, С.В. Тезікова та ін.

У роботах цих авторів розглядається значення позакласної роботи, її мета, зміст, принципи організації, форми і види, визначаються етапи проведення, пропонуються методичні рекомендації щодо організації позакласних заходів.

Проте навчання учнів іноземної мови на уроках, а також ефективне проведення позакласної роботи як у початковій, основній і старшій школі залежить від психологічних факторів, оскільки суб'єктом навчальної діяльності є саме учень. Через те неможливо організувати навчальний процес на позакласних заходах, не враховуючи вікові психологічні особливості учнів. Тому метою цієї статті і є з'ясування психологічних передумов проведення позакласної роботи з іноземної мови в старшій загальноосвітній школі з формування компетенції в діалогічному мовленні.

Як зазначають психологи [6; 13; 12], старший шкільний вік – це вік суттєвих якісних змін особистісного розвитку молоді людини та характеризується високим рівнем мислення, пам'яті, уваги, уяви та інших психологічних процесів.

Загальні розумові здібності у старших школярів уже сформувалися, і тому не спостерігається такого швидкого їх росту, як у дитинстві, хоч вони все це продовжують удосконалюватись. Важливим аспектом психічного розвитку в ранньому юнацькому віці є інтенсивне інтелектуальне дозрівання, в якому провідну роль відіграє мислення [12, с. 233].

Під мисленням Варій М.И. розуміє "... процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ в їх істотних зв'язках і відношеннях" [2, с. 351].

У психології зазначається, що центром когнітивного розвитку старшокласників є становлення словесно-логічного мислення. У цьому віці вони переходять до вищих рівнів абстрактного мислення, здатні усвідомлено оволодівати логічними операціями (аналізом, синтезом, порівнянням, абстрагуванням, конкретизацією, узагальненням). Мислення в ранній юності стає системнішим і продуктивнішим, що сприяє систематизації знань [12, с. 173].

З погляду Шаповаленка І.В., характерний рівень когнітивного розвитку в юнацькому віці – формально-логічне, формально-операційне мислення. Це абстрактне, теоретичне, гіпотетико-дедуктивне мислення, не пов'язане з конкретними зовнішніми умовами, обставинами [14, с. 270]. Тому, на нашу думку, робота із старшокласниками з формування іншомовної компетенції в діалогічному мовленні під час проведення позакласної роботи не вимагає деталізації комунікативних ситуацій вчителем, тобто вона не є такою гострою проблемою, як, наприклад, у початковій чи основній школі. Теоретичне, гіпотетико-дедуктивне мислення, яке вже їм властиве, є також базою для дискусій, диспутів тощо.

Крім удосконалювання у старшокласників оволодінням складними інтелектуальними операціями, стає характерним встановлення причинно-наслідкових зв'язків, систематичність, критичність мислення, самостійна творча діяльність.

Так, Жан Піаже констатував, що "... логіка юнацького періоду – складна когерентна система, що відрізняється від логіки дитини; вона складає сутність логіки дорослої людини й основу елементарних форм наукового мислення" [8, с. 237]. Отже, вона дозволяє учням вирішувати різні проблемні питання, що потребують аналізу, пояснення, побудови логічного висловлювання, відстоювання власної точки зору тощо. Усі ці психологічні новоутворення можуть найповніше проявитися саме в позакласній роботі, бо саме під час позакласних заходів учні мають можливість подискутувати, відстоювати свою позицію тощо.

Крім того, одним з психологічних новоутворень старшокласників є спрямованість їх на майбутнє професійне та особистісне самовизначення, яке впливає на весь процес психічного розвитку, в тому числі і на розвиток пізнавальних процесів. Психологи [6; 5; 13; 1; 14] наголошують на особливостях мотиваційної сфери старшокласників, що тісно пов'язані з їхнім професійним самовизначенням. Зокрема, у них значно підвищується інтерес до навчання; для них характерне взаємопроникнення широких соціальних і пізнавальних мотивів.

В учнів старших класів утворюється нова мотиваційна структура учіння, яка зумовлюється свідомо поставленою метою і має довільний характер. Мотиваційна сфера учіння включає в себе: мотиви пов'язані із самовизначенням і підготовкою до самостійного життя (орієнтація на майбутнє, на віддалені перспективи й цілі займає провідне місце і є досить дієвою); широкі соціальні мотиви (прагнення стати повноцінним членом суспільства, переконання щодо практичної значущості науки, переконання щодо зростання спроможності конкурувати на ринку праці за рахунок власної компетентності та ерудованості); інтерес до змісту й процесу навчання (з'являється інтерес до самостійної пошукової діяльності з метою розв'язання складних завдань) [13, с. 283]. І це все, з нашого погляду, є важливою передумовою ефективності проведення позакласних заходів, бо саме цей вид роботи дозволяє гармонійно поєднати соціальний аспект (спілкування, взаємодія з іншими людьми) з можливістю розширення та поглиблення знань з іноземної мови, що в наш час є необхідною умовою стати конкурентноспроможним на ринку праці для молодшої людини. Тому знання та підтримка мотивів старшокласників, створення умов для розвитку мотивів вивчення англійської мови є обов'язковою умовою для формування комунікативної компетенції, зокрема розвитку умінь у діалогічному мовленні як на уроках, так і під час позакласної роботи, де, як, уже згадувалося, є для цього більше можливостей.

У ці роки відбувається також і вдосконалювання *пам'яті* учнів: розширюється її обсяг, і значною мірою змінюється спосіб запам'ятовування. Поряд із мимовільним запам'ятовуванням, спостерігається й широке застосування раціональних прийомів утримання в пам'яті матеріалу. На цю особливість вказують як психологи [12; 14], так і педагоги [4]. Крім того, у старших школярів розвиваються метакогнітивні вміння (такі як, поточний самоконтроль та саморегуляція), які в свою чергу впливають на ефективність їхніх пізнавальних стратегій [14, с. 271].

Варій М.И. визначає *пам'ять*, як "... здатність живої системи фіксувати факт взаємодії із середовищем (зовнішнім або внутрішнім), зберігати результат цієї взаємодії у формі досвіду й використовувати його в поведінці" [2, с. 308].

Як наголошує Волкова Н.П., довільне запам'ятовування стає набагато ефективнішим від мимовільного, відбуваються зміни у процесах логічного запам'ятовування, зростає продуктивність пам'яті на думки, на абстрактний матеріал. Основою запам'ятовування матеріалу стають виявлені логічні зв'язки, помічається спеціалізація пам'яті, пов'язана з основними інтересами старшокласників, їхніми намірами щодо вибору майбутньої професії [4, с. 425].

Удосконалювання пам'яті, розширення її обсягу є великою перевагою старшокласників та важливою умовою проведення позакласної роботи загалом, й ефективного діалогу, зокрема. Адже саме діалогічне мовлення особливо навантажує пам'ять: у процесі ведення діалогу слід пам'ятати всі попередні бесіди з своїм співрозмовником, щоб максимально використовувати досвід спілкування, не повторюватися; пам'ятати все, що сказав співрозмовник у ході цього контакту і все, що сказав сам.

Розвиток пізнавальної сфери старшокласників відбувається і за рахунок удосконалювання їхньої здатності до цілеспрямованого зосередження *уваги* на певних об'єктах і явищах, а також переборювання впливу чинників, які відволікають її. Усе це є свідченням розвитку концентрації уваги. За визначенням Варія М.И., "*увага* – це особлива форма психічної діяльності, яка виявляється у спрямованості й зосередженості свідомості на певних предметах і явищах навколишньої дійсності або власних переживаннях" [2, с. 667].

Старшокласники цілком свідомо розподіляють і переключають свою увагу; формування інтересу до певних наук і видів діяльності зумовлює посилення вибірковості їхньої уваги. Проте, як зазначають Савчин М.В., Василенко Н.П., іноді це негативно впливає на засвоєння обов'язкових предметів, оскільки учні не звертають уваги на

деякі з них. У старшому шкільному віці зростає роль у навчальній і практичній діяльності післядовільної уваги – уваги, яка виникає на основі довільної й полягає в зосередженні на цікавому предметі, явищі. Прояви різних властивостей уваги старшокласників, зокрема її інтенсивності (ступеня концентрації), стійкості, обсягу тощо мають суттєві індивідуальні відмінності, які залежать від сформованості інтересів, пізнавальної потреби [12, с. 218].

Стійкість уваги, здатність до цілеспрямованого її зосередження є безумовною перевагою старшокласників та базою для проведення позакласних заходів. Адже, специфікою позакласної роботи, зокрема гуртка є те, що він проводиться, як правило, після уроків, коли учні вже втомлені. І тільки досить високий рівень розвитку їхньої уваги (наприклад, стійкість, високий рівень післядовільної уваги) дає можливість ефективно проводити позакласні заходи, у нашому випадку для розвитку умінь іншомовної компетенції у діалогічному мовленні

Оволодіння навчальним матеріалом, який значно ускладнюється у старших класах, вимагає активізації репродуктивної *уяви*, що позитивно позначається на її розвитку, зокрема у старшокласників розвивається творча уява в різноманітних видах творчої діяльності (наукової, художньої та ін.). Ми, як і інші методисти [11] і педагоги [4], вважаємо, що без творчої уяви не можна сформулювати гіпотези, внести пропозиції, створити оригінальні продукти діяльності. Завдяки розвитку в ранньому юнацькому віці здатності до регуляції своєю розумовою діяльністю уява стає керованим процесом, і її образи виникають під впливом завдань, які ставить перед страшокласниками зміст навчальної діяльності та життя. На відміну від підлітків вони більш критично ставляться до витворів своєї уяви.

Для старшокласників є також характерним високий рівень *сприймання*. Психологи пояснюють сприйняття, як відображення у психіці людини предметів і явищ навколишнього середовища загалом під час безпосередньої дії на органи чуття. У ранній юності розвиток сприймання виявляється у домінуванні його довільної форми, засвоєнні перцептивних дій, цілеспрямованому спостереженні за певними об'єктами, виокремленні суттєвого у предметах, подіях і явищах. Це особливо характерно для сприймання складного матеріалу [3, с. 373]. Тобто, високий рівень розвитку сприйняття дозволяє учням охоплювати велике коло питань, а позакласна робота з іноземної мови в старших класах в свою чергу поглиблює й розширює знання учнів з іноземної мови, удосконалює вміння в діалогічному мовленні, крім інших видів мовленнєвої діяльності, яке, за С.Ф. Шатіловим, “є однією із найважливіших цілей навчання іноземної мови в школі” [15].

Отже, в юнацькому *віці* закріплюються і вдосконалюються психічні властивості особистості. Водночас відбуваються якісні зміни всіх показників психічної діяльності (зокрема, мислення, пам'яті, уваги, уяви, сприйняття) які є основою становлення особистості. Один з важливих аспектів психічного розвитку в юнацькому віці – це інтенсивне інтелектуальне дозрівання. Крім того, розвиток та вдосконалення когнітивних процесів старшокласників є основою для формування іншомовної компетенції в діалогічному мовленні.

Таким чином, зазначена вище група чинників щодо психологічних особливостей учнів старшої школи є вагомим підґрунтям, передумовами для проведення позакласної роботи з іноземної мови для формування й удосконалювання компетенції в діалогічному мовленні.

У перспективі подальшого дослідження ми вбачаємо розробку вправ з формування іншомовної компетенції в діалогічному мовленні на позакласних заняттях.

Література:

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович; под ред. Д. Н. Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна. – 2-е изд. – М. : Издательство “Институт практической психологии”, Воронеж : НПО “МОПЭК”, 1997. – 352 с.
2. Варій М. Й. Загальна психологія : [навч. посіб. / М. Й. Варій. – [2-е вид. випр. і доп.] – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 968 с.
3. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / за ред. О.В. Скрипниченко, Л.В. Долинської, З.В. Огороднійчука та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка : [навч. посіб.] / Н. П. Волкова. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2003. – 616 с.
5. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 222 с.
6. Кон И. С. Психология юношеского возраста / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.
7. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник / [колектив авторів під кер. С.Ю. Ніколаєвої]. – 2-е вид. випр. і перероб. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
8. Пиаже Ж. Теория, эксперименты, дискуссия / Ж. Пиаже; под ред. Л. Ф. Обуховой и Г. В. Бурменской. – М. : Изд. Гардарики: серия Psychologia universalis, 2001. – 624 с.
9. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів та спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов. Іноземні мови. 2-12 класи / Міністерство освіти і науки України [В.Г. Редько, Н.П. Басай, Л.В. Биркун та ін.; під кер. В.Г. Редька]. – К. : ВТФ “Перун” Ірпінь, 2005. – 208 с.
10. Рогова Г. В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г. В. Рогова, Ф.М. Рабинович, Т.Е. Сахарова. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с. (Библиотека учителя иностранного языка).
11. Ружин Е. М. Внеклассная работы по иностранному языку : [пособие для учителей / Е. М. Ружин, И. Г. Колесник, Н. И. Злобина и др. – К. : Рад. школа, 1985. – 152 с.
12. Савчин М. В. Вікова психологія : [навч. посіб.] / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360 с.
13. Семенюк Л. М. Хрестоматія по возрастній психології : [учеб. пособие для студентов / Л. М. Семенюк; под ред. Д. И. Фельдштейна. – 2-е изд. доп.]. – Ин-т практической психологии, 1996. – 304 с.
14. Шаповаленко И. В. Возрастная психология : учеб. (Психология развития и возрастная психология) / И.В. Шаповаленко. – М. : Гардарики, 2005. – 349 с.
15. Шатілов С. Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе [учебное пособие для студентов пед. ун-тов по спец. №21013 “Иностр.яз”] / С.Ф. Шатілов. – 2-е изд. дороб. – М. : Просвещение, 1986. – 23 с.